

Toespraak in de Amsterdamse Studenteneklesia op 30 mei 2010
door Alex van Heusden

De erfzonde

Lezing

Voorlezing uit het verhaal over Jezus van Nazaret
Matteüs 28:16-20

De elf leerlingen gingen naar Galilea,
naar de berg die Jezus hun had genoemd.
En toe zij hem zagen,
wierpen zij zich neer voor hem,
maar er waren er die twijfelden.
En Jezus kwam op hen toe en sprak:
Gegeven is mij alle volmacht in de hemel en op de aarde.
Ga dan, maak alle volkeren tot leerlingen,
hen dopend in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest.
Onderricht hen alles te bewaren wat ik jullie heb opgedragen.
En zie, ik ben met jullie alle dagen
tot aan de voleinding van deze wereld.

Toespraak

Het verhaal gaat - middeleeuwse legende - dat kerkvader Augustinus (u weet wel, die van de erfzonde) eens een wandeling maakte over het strand om na te denken over het mysterie van de goddelijke Drie-eenheid. Toen zag hij een jongetje dat met een emmertje heen en weer liep tussen de zee en een kuiltje in het zand. Augustinus vroeg hem wat hij aan het doen was. Het jongetje zei: 'Ik ben de zee in mijn kuiltje aan het scheppen.' 'Dat lukt je nooit', zei Augustinus, 'zie je niet hoe groot de zee is en hoe klein jouw kuiltje?' 'Ja', zei het jongetje, 'en net zo min, met jouw beperkte brein, zal het jou lukken om het mysterie van de goddelijke Drie-eenheid te begrijpen.' Augustinus wilde hier nog iets tegenin brengen, maar het jongetje was plotseling verdwenen. Dat jongetje was Jezus, fluistert een oude uitleg.

De Drie-eenheid. De Drie-ene God. Hoe moet je dat denken? Dat kun je niet denken. Je moet het aanvaarden als een mysterie. Zoals Frits van der Meer schreef in zijn Catechismus ('Dat is onderrichting in het ware geloof') uit 1941: 'Geen woorden verklaren het, al kunnen de simpelste woorden het uitdrukken: God is niet alleen, drie zijn een, God is gedrieën. Alle andere geheimen rijzen op uit den tijd, dit echter uit de eeuwigheid.' Fraai geformuleerd, maar echt verder helpt het ons niet. Al gaat er enige troost vanuit, te denken (te geloven, zo u wilt) dat God niet alleen is - wat moet je, helemaal alleen? Voor een mens is het ook niet goed alleen te zijn, toch niet altijd. Dus God als gemeenschap, Drie-ene God. Maar: drie is niet een en een is niet drie. De formule 'drie-enige' of 'drie-ene' God is een paradox. De theologen en kerkvaders uit de eerste eeuwen van het christendom wisten dat heel goed, maar besloten dit te laten voor wat het was: een paradox.

De bijbel, waaruit wij hier lezen van zondag tot zondag, wat zegt de bijbel over God? De bijbel zegt: 'JHWH (Adonai) is God.' De bijbel noemt hem bij zijn naam, vier Hebreeuwse letters, j-h-w-h. Niet zomaar 'god', die vervolgens de enige god heet te zijn, niet het Opperwezen van een gangbaar spraakgebruik, niet de 'iets' van de ietsisten. God met zijn naam, 'Ik zal er zijn', en die naam betekent heel concreet: geen diensthuis, geen slavernij, geen onderwerping van mensen in naam van welk almachtig en religieus gesanctioneerd systeem ook. 'Ik die jou uitgeleid heb uit het diensthuis Egypte, ik ben jouw God.' Jij zult niet, jij zult niet, niet moorden, niet stelen, het huis van je naaste niet begeren - recht doen je naaste, die een mens is zoals jij. Deze woorden, tien in getal, horen de kinderen van Israël aan de voet van de berg Sinai, in de woestijn, nadat ze zijn uitgetrokken uit het land Egypte, het diensthuis - woorden gesproken door de god met zijn naam.

Jezus, Jesjoe'a in zijn eigen tongval, een Jood uit Galilea, deze mens - over hem wordt verteld, in de vier bekende evangelieverhalen en in een reeks brieven, dat hij vol was van heilige geest. Heilige geest is de adem van de God-Bevrijder. De adem die scheerde over de wateren, toen de aarde woest en leeg was (Genesis 1:2). Adem, wind, storm, geest. Geestkracht. Jezus was vervuld van de geestkracht van zijn God en Vader - kracht tot vernieuwing en tot bevrijding.

In het Joodse land onder Romeinse opperheerschappij geeft hij onderricht, daar verklaart hij de woorden die hem zijn overgeleverd en in wier geest hij handelt door mensen te genezen, zieken van lichaam en geest. Kracht tot genezing is heilige geest. Dat was wat Jezus begon te doen en te leren. En daarin was hij, zoals wij zongen, 'een van hartstocht en bezieling', met de Vader, de God van Israël, de bevrijder, die zorgt als een moeder. De ekklesia, de gemeente in naam van Jezus, heeft in deze wereld de opdracht voort te zetten wat hij begonnen is, uit kracht van dezelfde geest die over hem vaardig was. De geest is continuïteit. Wat toen kon, in de dagen van Jezus, kan weer, vertrouwd daarop, bevrijding is nog mogelijk, maar intussen: houdt elkander vast, sterkt elkaar eendrachtig in het gebed, in bidden en waken. 'Wacht op de toezegging van de Vader' - zo staat geschreven (Handelingen 1:4). Wat is die toezegging van de Vader? 'Heilige geest' is die toezegging.

Vorige zondag vierden wij Pinksteren. Vijftig dagen na Pasen. Daar zitten zij bijeen, de leerlingen van Jezus, in de bovenzaal, ergens in Jeruzalem. Ze zijn met honderdtwintig ongeveer, zegt het verhaal (in het boek Handelingen der Apostelen), mannen én vrouwen - een leerhuis vol, een gemeente bijeen. Honderdtwintig is tien keer twaalf, een meer dan volgroeid Israël.

*En het geschiedde plotseling uit de hemel:
geraas, als van een geweldige wind
en vol daarvan werd heel het huis waar zij zaten.*

(...)

*En vervuld werden allen van heilige geest
en zij begonnen het woord te spreken met andere tongen.
(Handelingen 2:2.4)*

Wat wij jaarlijks vieren met Pinksteren, is hoe het erfgoed van Israël, de Thora, ook ons, 'kinderen uit de volkeren' heeft bereikt, in naam van Jezus Messias. Dat wij leerlingen zijn geworden. Zoals wij hoorden voorlezen - slot van het evangelieverhaal van Matteüs: 'Ga dan maak alle volkeren tot leerlingen. (...) Onderricht hen alles te bewaren wat ik jullie heb opgedragen' (Matteüs 28:19v).

(Eén zin sla ik nu over: '... hen dopend in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest.' Die zin stond niet in de oorspronkelijke versie van het evangelie van Matteüs. Het is ondenkbaar dat de 'historische' Jezus zo'n uitspraak zou hebben gedaan. Die formule met 'Vader, Zoon en Heilige Geest' is een toevoeging uit een tijd waarin hevig werd gediscussieerd over de Drie-eenheid.)

Wat heeft Jezus opgedragen? De woorden van de Thora, de levensleer van bevrijding. Hoe de woorden van de Thora zich in onze taal hebben genesteld, en ons blijvend hebben gevormd, ons geweten - dat vieren wij met Pinksteren. Joodse wijsheid leert dat de Thora gesproken is in alle talen van de wereld en dus voor allen bestemd. 'De ene stem verdeelde zich in zeven stemmen en die verdeelden zich op hun beurt in zeventig talen.' Zeventig is, in de Joodse Schrift, het getal van de volkeren.

Daar komen wij dus vandaan, dat is het erfgoed dat ons is nagelaten, de woorden van de Thora en de geest die daaruit spreekt en oproept tot telkens weer nieuw begin maken. Dat was aanvankelijk nog niet het christendom, maar de eigen articulatie van een beweging die Joodse volgelingen van Jezus bijeenbracht en samenbond; en die een aanbod deed aan alle volkeren onder de hemel. Want niet alleen Israël, het Joodse volk, werd vernederd onder het slavenjuk van het Romeins imperium, alle door Rome onderworpen volkeren moesten dit bittere lot dragen. Daarom werd een tegenbeweging in het leven geroepen, een messiaanse ekklesia, gericht op de bevrijding van de kinderen van Israël én van de kinderen der volkeren.

Kort na het jaar 100 was het de Romeinse geschiedschrijver Suetonius (69-140), eerder een roddelaar dan een betrouwbaar chroniqueur, die de beweging in naam van Jezus Messias typeerde als een nieuw en boosaardig bijgeloof. Vervolging van die beweging van de zijde der Romeinse overheden is ook niet uitgebleven, maar niettemin telde zij rond het jaar 250 ruim een miljoen aanhangers, overwegend niet-Joden. Die miljoen behoorden tot talrijke stromingen en vertakkingen die zich alle beriepen op Jezus en op de apostelen, maar onderling volstrekt verschillend waren en daarom om het hardst verketterden.

Er waren kringen waarin men geloofde dat de dood van Jezus de wereld verlost had - 'verzoenend lijden en sterven' -, anderen waren van oordeel dat Jezus daar niets mee te maken had - zijn dood aan het kruis was alleen maar smadelijk. Er waren er ook die geloofden dat Jezus zelfs nooit gestorven was, maar slechts 'in schijn' op aarde had geleefd, in een schijnlichaam. Volgens sommigen was Jezus 'volledig mens', volgens anderen 'volledig God' en weer anderen zeiden 'volledig mens én volledig God'. Er is, in het kader van deze theologische strijd, geen enkele reden om de ene groep wel het predicaat 'christelijk' toe te kennen en de andere niet.

Er waren in die eerste eeuwen drie grote stromingen met onderscheiden visies op de persoon en de betekenis van Jezus.

Allereerst de Joodse leerlingen van Jezus Messias (ook wel Ebionieten genaamd, 'armen'): zij houden vast aan Thora en halacha, de Joodse levenswandel. Zij beschouwen Jezus als een uitzonderlijk mens, een groot leraar en profeet, maar niet als God - dat vonden zij ronduit blasfemisch. Voor hen is hij volop mens en dus ook volop Jood gebleven.

Vervolgens mensen die bekend staan als gnostici, zij die menen de waarheid in pacht te hebben, esoterische volgelingen van Jezus: zij hebben weinig tot niets op met de Joodse wortels van hun beweging. Zij zien Jezus als een boodschapper van de ene, ware God die de goddelijke vonk in de ziel van de mensen moest wekken en aanwakkeren - want dat hebben wij mensen, een goddelijke vonk in onze ziel. Het heil werd gezocht in ware kennis (Grieks: gnosis) omtrent de bestemming der mensen in een treurige wereld die niet te redden valt. Het juiste inzicht verkrijgen, 'kennis', 'verlichting', daar moest de mens toe komen en die moest hij innerlijk ervaren, in zijn ziel.

Ten slotte wat ik noem de apostolische ekklesia: de samenhang van plaatselijke gemeenten die alle onder het gezag staan van een episkopos, 'toezienner'. Deze vorm van vroeg christendom staat tussen beide andere stromingen in, met hun Jezus als helemaal mens en tegelijk helemaal God. Het heeft er alle schijn van dat de apostolische ekklesia, zeker aanvankelijk, geen eigen positie heeft bekleed, maar zich vooral tegen de anderen heeft afgezet. Tegenover de Joodse leerlingen poneerden zij Jezus de God, tegenover de gnostici Jezus de mens.

Die apostolische ekklesia won het pleit. Door keizer Constantijn geadopteerd, trad zij in dienst van het Romeins imperium. Tijdens het concilie van Nicea, in het jaar 325, onder voorzitterschap van Constantijn, werd het dogma geformuleerd van de Drie-eenheid, in de vorm van een geloofsbelijdenis. Het concilie van Nicea was theologie in dienst van keizerlijke politiek. Theologie dus niet ten dienste van bevrijding, maar ten dienste van onderwerping - en zeker de Joden hebben dat geweten. De heilige Drie-eenheid in de hemel keek goedgunstig neer op de heilige Drie-eenheid hier op aarde: de keizer, met aan zijn zijde een vorstin met hemelsmoederlijke trekken, en een zoon, troonopvolger, tussen zijn knieën.

Zo is het gegaan. En wij? We gaan niet proberen het leerstuk van de Drie-eenheid alsnog te begrijpen, we kijken ernaar, van enige afstand. We moeten het doen met het verhaal en de opdracht die daarin besloten ligt. Daarom spiegelen wij ons aan wat we zingen gaan. Wij zijn die 'wij' van het lied.

Daar stonden wij, om nu voorgoed te gaan
tot aan de verste randen van de aarde
en naar zijn woord te doen wat moet gedaan.